

ODNOS GEOPOLITIKE I TURIZMA – PRIMJER ZAPADNOG BALKANA

STRUČNI ČLANAK

JELENA LONČAR

Geopolitički procesi kao što su politička nesigurnost, vojni udari, terorizam, rat, izgradnja nacije, teritorijalni sporovi, etničko čišćenje, globalna zdravstvena kriza i tako dalje, imaju dubok utjecaj na razvoj turizma. Pravidni rast turizma u mnogim državama posustaje kada se suoči s različitim političkim nestabilnostima koje ometaju razvoj turizma. Zapadne vlade izdaju redovite upute za putovanja za svoje građane upozoravajući ih na rizike pri putovanju na određena odredišta. U tom kontekstu postavlja se pitanja u kakvom je položaju JI Europa i postoje li poveznice između geopolitike i turizma.

Ključne riječi: turizam, geopolitički rizici, COVID-19, Turska, Zapadni Balkan

UVOD

Jedan od najbitnijih utjecaja na turizam, naročito u suvremenom periodu, imaju (geo) političke nestabilnosti. Ratovi, državni udari, politički štrajkovi i prosvjedi izazivaju problematičnu zabrinutost u razvoju turizma i privlačenju posjetitelja. tj. politička stabilnost je od izuzetne važnosti za svaku investiciju, ali je od posebne važnosti za turizam zbog onoga što se prodaje: spokoj, slobodno vrijeme, zabava i udobnost. Oni se mogu uspješno plasirati samo u stabilnim političkim uvjetima. Dolasci turista mjerilo su ne samo nacionalne valute u odnosu na druge valute, već i percepcije sigurnosti nacije (Ryu, n.d.).

U tom smislu, javlja se i geopolitički rizik. Geopolitički rizici su odraz geopolitičkog šoka, a oni se očituju u etničkim sukobima, vjerskim sukobima, ekonomskoj ovisnosti, političkim turbulencijama i drugim utjecajima na nacionalnu suverenu sigurnost. S druge strane, geopolitički rizici mogu biti vojne intervencije, oružane prijetnje, intervencije sila, terorizam i druge prijetnje nacionalnoj sigurnosti. Geopolitički rizik je utjecaj strateških interakcija među geopolitičkim tijelima na temelju njihovog geografskog položaja, bogatstva resursima, gospodarske strukture (Hu i dr., 2023).

Obzirom da se Zapadni Balkan percipira jednim od geopolitički najnestabilnijih područja u Europi, u radu se ispituje utječe li geopolitička nestabilnost na osnovne turističke pokazatelje u državama ovog prostora, i ako ne, koji su to faktor(i) koji utječu. „Proces integracije ovih zemalja drugačiji je od tijeka integriranja drugih postkomunističkih zemalja u Srednjoj i Istočnoj Europi, uglavnom zbog zastoja u procesu demokratizacije, gospodarske stagnacije te sigurnosne destabilizacije regije. Naime proces pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana Europskoj Uniji i NATO-u znatno je usporeniji, ne samo zbog slabosti zemalja u regiji, već i zbog višedimenzionalnih unutarnjih problema Europske Unije, međutim geopolitički je podjednako značajan“ (Polović, 2013, 14)

S obzirom na navedeno, u ovom radu željelo se prikazati novije razdoblje u turizmu navedenih država, te su prikazani izabrani turistički podaci za razdoblje od 2011. – 2021. godine, kako bi se vidjelo ima li značajnijeg pada u turističkom prometu u periodu koje su često obilježavale (geo)političke napetosti. Promatrano razdoblje obuhvaća i razdoblje COVID pandemije, s izrazitim smanjenjem turizma, ali se to neće dublje istraživati u ovom radu.

Podatci su prikupljeni na statističkim stranicama EU (Eurostat) koji se objavljuju u okviru pokazatelja za države kandidate za ulazak u članstvo u EU.

Okvir istraživanja

Turizam je izrazito povezan s geopolitičkim diskursima, ali sve do nedavno nije u velikoj mjeri privlačio političke geografe. Politički geografi stavljali su naglasak na pitanja kako država pokušava koristiti turizam kao vrstu meke moći za olakšavanje ili sprječavanje (prekogranične) turističke mobilnosti posre-

dujući na taj način u međudržavnim odnosima. U tom pogledu, pitanje viza ili kontrola granica, imale su velik geopolitičkim značaj. (An i Dittmer, 2023).

Također je zadnjih godina u okviru društvenih znanosti postala vrlo živahna i interesantna tematika vezana uz transnacionalni, pogranični odnosno dobrovoljni turizam (*voluntary tourism*). Ukratko, „teorijska vrijednost konceptualnog pristupa koji turizam tretira kao geopolitički okvir uglavnom se ogleda u nekoliko aspekata, od čega je jedan o susretanju. Kao mjesto svakodnevnog susreta na različitim razinama (npr. turisti se susreću na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini), turizam nikada nije bio apolitičan za političke geografe“ (An i dr., 2020).

Prema podacima Svjetske turističke organizacije (WTO, 1995), 1950. godine međunarodni je turizam (mjereno dolaskom turista na strane granice) uključivao samo 25 milijuna ljudi diljem svijeta. Međutim, čini se da ni naftna kriza sredinom 1970-ih, gospodarska recesija 1980-ih, ratovi u Perzijskom zaljevu početkom 1990-ih i ponovno 2003., ni slijed prirodnih katastrofa i terorističkih događaja u ranim 2000-ima nisu spriječili međunarodni turizam. Tokovi putovanja mogu otkriti privremene pomake, ali ukupni utjecaj ovih različitih kriza na globalne razine turizma bio je zanemariv (WTO, 2005c u Williams, 2009).

Također Williams u svojoj knjizi *Tourism geography - A new synthesis*, ističe kako unutar europskog područja postoje značajne prostorne varijacije u razinama međunarodnog turizma i u nekim situacijama, bitna neravnine između dolaznih i odlaznih turističkih tokova. Prema njemu, razlikuju se četiri kategorije:

1. Primarna odredišna područja koja su općenito velike države (ili države s velikim

brojem stanovnika) i imaju dobro razvijenu ljetnu i zimsku turističku sezonu s raznolikim rasponom atrakcija. U ovoj kategoriji postoji snažna prisutnost mediteranskog turizma.

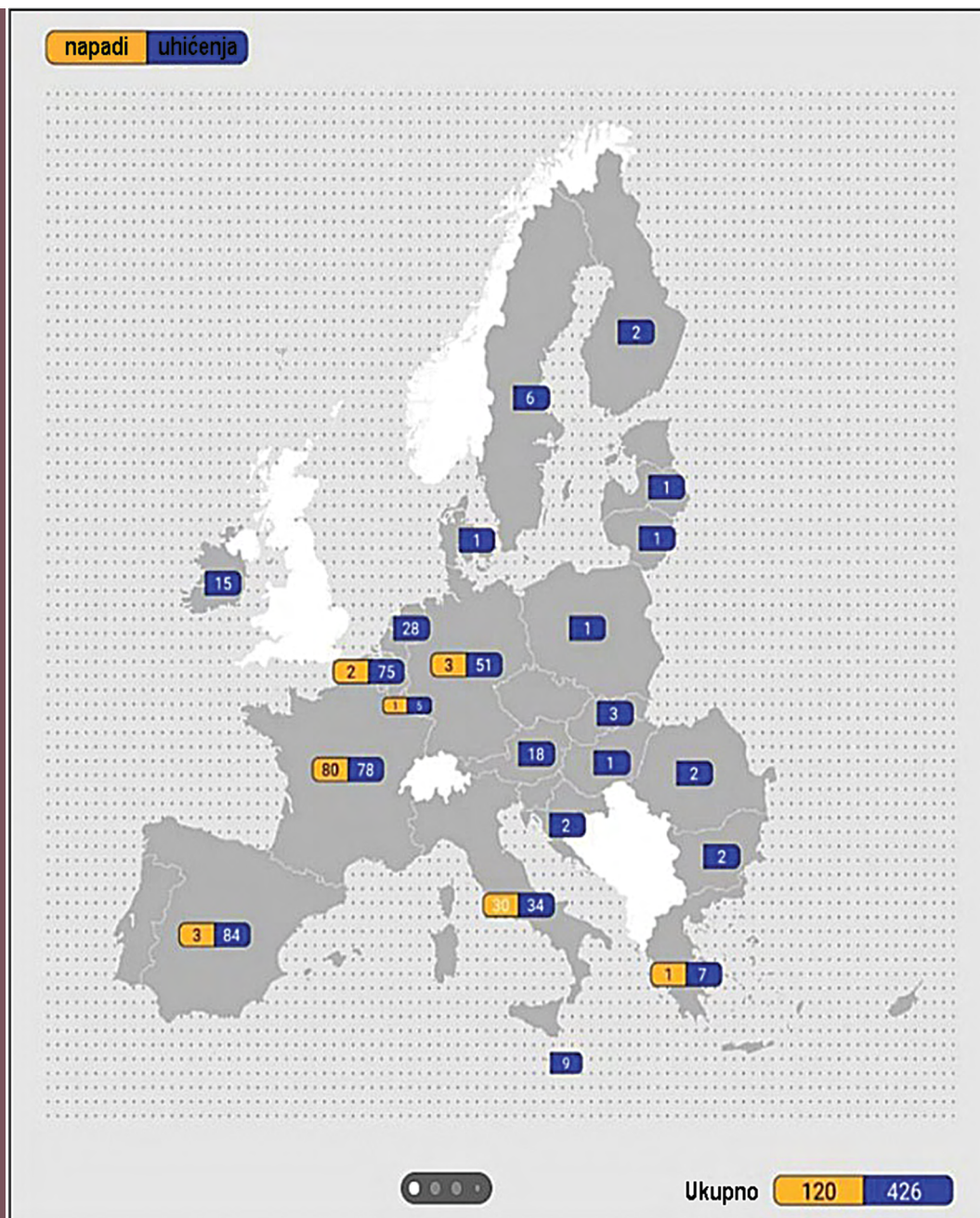
2. Destinacije drugog reda koje također obuhvaćaju važne mediteranske destinacije i niz srednjoeuropskih država s obje strane nekadašnje podjele između zapadne i istočne Europe.
3. Destinacije trećeg reda kojima dominiraju skandinavske zemlje koje imaju visoke troškove života i kratke ljetne sezone.
4. Destinacije četvrtog reda koje su karakteristično male i često periferne u odnosu na europsku jezgru – u tu kategoriju ubrajaju se i države Zapadnog Balkana.

Do ranih 1970-ih, kako također ističe Williams, obala bivše Jugoslavije bila je regija za odmor u nastajanju, a turizam na grčkim otocima bio je tad već dobro razvijen. U 1980-ima, obalni turizam temeljen na aranžmanima stigao je i u Tursku. Krajem 20. i početkom 21. st. turizam se također počeo snažno razvijati u nekoliko bivših komunističkih država istočne Europe. Kolaps komunizma u istočnoj Europi 1990-ih doveo je do popuštanja kontrole putovanja što je omogućilo veće razine kretanja između država. Ujedno, rast turističkih putovanja u Europi potpomognut je razvojem međunarodnih autocesta, a posebno tehnološkim napretkom. Računalne sustave rezervacija (CRS) prvi su primijenili zrakoplovni prijevoznici kao sredstvo centraliziranja kontrole nad prodajom zrakoplovnih sjedala. Na globalnoj razini, zračni promet je posebno važan, a kompresija prostora i vremena koju je proizveo zrakoplov imala je dalekosežne posljedice za obrascu turizma, osiguravajući da nijedan dio Zemlje sada nije udaljen više od 24 sata leta

od bilo kojeg drugog dijela. Pojava mlaznih zrakoplova, a posebno kasnijih generacija širokotrupnih zrakoplova s povećanim kapacitetom putnika i povećanim doletom, smanjilo je i vrijeme putovanja i stvarne troškove zračnog putovanja i pružio je ključnu potporu razvoju inozemnih putovanja velikih razmjera. Ujedno, uspostava eura kao jedinstvene valute u većem dijelu EU zone donijela je slične prednosti na cijene uklanjanje troškova mjenjačkih transakcija i uklanjanje neizvjesnosti koje su prethodno bile povezane s fluktuacijama monetarnih tečajeva (Williams, 2009).

Vanjski rizici utjecaja na turizam

Lee i ostali (2021) u svojem istraživanju o geopolitičkim rizicima i turizmu navode da je jedan od glavnih čimbenika geopolitičkog rizika za turizam terorizam. Prema njima: „brojni su radovi pokazali da učinak političke nestabilnosti/terorizma na turizam može biti nelinearan, odnosno počinje negativno utjecati na turizam nakon što dosegne određeni prag (Harb i Bassil, 2019; Mitra i dr., 2018; Saha i Yap, 2014). Drugi autori smatraju da sklonost riziku varira među turističkim skupinama, od alocentričnih do psihocentričnih, te da je uglavnom određena osobinama ličnosti turista i jedinstvenošću destinacije. Ograničen broj literature tvrdi da je turizam otporan na negativne učinke geopolitičkih rizika. Na primjer, Urie, Maoz i Reichel (2009) tvrde da se geopolitički sukobi često ignoriraju u slučajevima kada postoji prilika da obje strane imaju koristi od turizma“ (Lee i dr., 2021). Istraživanja zaista pokazuju da je turizam dosta otporan na geopolitičke i sigurnosne šokove. Nepovoljni događaji uzrokuju nagli pad u dolascima, ali se već nakon 2-3 godine turizam vraća

Sl. 1. Teroristički napadi i i uhićenja prema državama članicama EU, 2023.

Izvor: Europol – Terrorism situation and Trend report 2024

na stare razine. Čim prestane neposredna prijetnja, turisti se vraćaju, čime zapravo kolektivno pamćenje takvih događaja nije snažno izraženo niti dugotrajno.

Što se tiče opasnosti od terorizma u Europi, prema izvješću Europol iz 2023. godine u Europskoj uniji uhićeno je 426 osoba zbog terorističkih kaznenih djela. Od toga se najveći dio odnosio na džihadistički terorizam (334). Najviše ih je izvedeno u Španjolskoj, Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj, i Italiji. Ipak, bilo je dovršenih, spriječenih ili neuspjelih napada povezanih s ljevičarskim i anarhističkim djelovanjem (ukupno 30) te etno-nacionalističkim i separatističkim djelovanjem (25). Dakle 2023. godine izvedeno 120 terorističkih akcija, što je više nego 2022. godine. Terorizam je ipak i u 2022. bio velika prijetnja. Tada je u Europi (prema Izvješću Europol) izvršeno oko 28 terorističkih napada (dovršenih, propalih ili u pokušaju) te uhićeno 380 ljudi. U EU te je godine terorizam odnio je živote četvero ljudi, od čega su dvije osobe poginule u napadima džihadista, a dvije u napadu desničarskih terorista (Flack, 2023).

Glavno obilježje takozvanog „međunarodnog“ ili „transnacionalnog“ terorizma sastoji se upravo u činjenici da akteri (i/ili pokrovitelji) terorističkog čina imaju različitu nacionalnost od one države u kojoj djeluju i/ili svojih žrtava. Iz toga proizlazi da je identifikacija žrtava prema nacionalnoj pripadnosti jedan od kriterija ovog oblika terorizma (Liu i Pratt, 2017).

Ryu ističe da se turizam također može koristiti kao alat za političke i ideološke ciljeve. S druge strane, turizam se može oblikovati političkom svrhom, ali manipulacija njime, može rezultirati nepovoljnošću za turizam. S obzirom na dokaze o takvim izgledima s kojima se suočava turizam kada je pod velikom kontrolom političkih događaja i nemira, kreatori po-

litika iz bilo koje turističke destinacije moraju biti svjesni kako turisti iz država koje generiraju veliki turizam, doživljavaju relativni stupanj političke nestabilnosti koja bi mogla postojati i koliko su turisti osjetljivi na političku nestabilnost (Seddighi i dr. 2001, u: Ryu, n.d.).

Dakle, očito je da rizici za osobnu sigurnost – bilo da su stvarni ili percipirani – značajno utječu na obrasce međunarodnog turizma, posebno kroz izbjegavanje turističkih destinacija koje se percipiraju kao rizične te kroz njihovu zamjenu „sigurnim“ alternativama. Turisti neće putovati na destinacije gdje mogu pretrpjeti neku štetu s kojom se ne bi susreli u svom svakodnevnom životu. Tipični rizici uključivati će prirodne katastrofe, bolesti, sigurnost hrane i kriminal (Williams, 2009).

Politički utjecaji na turizam – granice

Brojni su politički utjecaji na turizam. Međunarodni i/ili lokalni turisti, dakle, uglavnom radije posjećuju države ili lokacije s tradicijom socijalne, ekonomske i političke sigurnosti i stabilnosti. Štoviše, turisti pokazuju veću spremnost za plaćanje robe i usluga na sigurnijim lokacijama (Lee i dr., 2021).

Mnogo je čimbenika rizika koji utječu na turizam. Osjetljivost na vanjske šokove kao što su geopolitički rizici ključni su među takvim čimbenicima. Geopolitički rizici, mogu se mjeriti indeksom geopolitičkog rizika (GPR). Indeks geopolitičkog rizika imao je npr. porast u periodu prije dva svjetska rata, na početku Korejskog rata, tijekom kubanske raketne krize i nakon 11. rujna. Mogu se izdvojiti sljedeći slučajevi u kojima je turizam bio pogođen i (geo) političkim nemirima odn. rizicima: učinci političkog nasilja, posljedice vojnog udara, učinci građanskog rata, učinci terorizma (Ryu, n.d.).

Međutim, sadašnja situacija u turizmu i prelasku granica, razlikuje se od one u prošlosti. Bianchi i dr. (2020) ističu da je prije pojave moderne nacionalne države početkom 19. stoljeća, pravo na ulazak i izlazak na suverene teritorije bio dosta slobodan. Zahtjev za putovnicom, za potrebe međunarodnog putovanja, pojavio se kod formiranja suvereno-teritorijalnih država u nastajanju i njihovom potrebom za „legitimnim sredstvima kretanja“ (Torpey, 2000). Pravo putovanja bez putovnice ostalo je neko vrijeme moguće u mnogim dijelovima svijeta, osobito ako je osoba bila „europski putnik ugladenog izgleda“ (Lloyd, 2003). Do početka izbijanja Prvog svjetskog rata države su počele uvoditi strože kontrole prekograničnog kretanja, uključujući zahtjev da putnici nose putovnice i, ako je potrebno, važeće vize. To se često opravdavalo razlozima poput otkrivanja neprijatelja države, kada bi građanima za koje se smatralo da prijete „nacionalnoj sigurnosti i javnom redu“ bile uskraćene putovnice (Dowty 1987) (u Bianchi i dr., 2020).

Danas je pravo ljudi da slobodno i nesmetano putuju preko međunarodnih granica, ali su te slobode sve više predmet intenzivnog političkog nadzora i još šire javne rasprave. Posljednja dva desetljeća dolazi do jačanja i oživljavanja državne moći, kao i pokušaja ograđivanja teritorija, (ponovnog) nametanja granica te ograničavanja kretanja određenim kategorijama ljudi. Granice se „koriste i konstruiraju te otvaraju i zatvaraju ovisno o tome tko ih prelazi i o tome koliko sporne postaju u političkim raspravama“ (Scuzzarello i Kinnvall 2013). Granice više ne služe samo za omeđivanje geografskih prostora suverene političke vlasti i ekonomskih sustava, one su postale instrumenti za nadziranje „opasnih mobilnosti“ (u Bianchi i dr., 2020).

Moć države, međunarodni odnosi i promjenjiva propusnost granica utječu i određuju teritorijalni opseg i vrstu putovanja. To je osobito slučaj kada geopolitičke napetosti dovode do toga da građanima jedne ili više država druga država zabrani ulazak (Bianchi i Stephenson, 2014). Nasuprot tome, granice same po sebi mogu „izazivati jedinstvenu vrstu fascinacije“ za turiste (Timothy 2000). Sukladno tome, prekogranične turističke inicijative uspostavljene u pograničnim regijama pokušale su poboljšati kooperativno upravljanje resursima koji prelaze političke granice i prevladati prostorne diskontinuitete u susjednim pograničnim ekonomijama (Blasco i dr., 2014; Hampton 2010; Guerenio-Omil, i dr. 2014, u: Bianchi i dr., 2020).

O nekim (geo)političkim utjecajima na Zapadnom Balkanu

Ovaj rad odnosi se i uzima u obzir države kandidate koje čekaju na ulazak u članstvo Europske Unije. Riječ je o državama na području Zapadnog Balkana (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Sjeverna Makedonija, Albanija i Kosovo). Uz već navedene države JI Europe, ovo poglavlje će uključiti i pokazatelje za Tursku, koja je uključena u analizu u ovom kontekstu, jer je kao i sve ostale spomenute države JI Europe, kandidat za članstvo u EU.

Ovaj prostor je zanimljiv u kontekstu međunosa geopolitike i turizma, jer su (nepovoljna) geopolitička zbivanja i političke krize vrlo česti što se, pretpostavka je, nepovoljno odražava na turistička kretanja. Turizam zahtjeva sigurno političko ozračje i stabilnost, a Zapadni Balkan se često ne percipira u tim okvirima „Dugogodišnja sigurnosna i politička kriza na prostoru Zapadnog Balkana ostavila je neizbrisiv trag na politič-

ke, društvene i gospodarske odnose zemalja u regiji, ali i na njihove odnose s međunarodnom zajednicom. Nakon raspada bivše Jugoslavije novonastale države regije postaju područje izvoza demokracije, objekt geopolitike *enlargementa*, ali i *engagementa* Sjedinjenih Američkih Država i Europske Unije“ (Polović, 2013, 1).

„Zapadni Balkan je i poslije postkonfliktne situacije sigurnosnih, političkih i ekonomskih prilika tijekom prošlog desetljeća i dalje ostao u visokom riziku izazova i prijetnji od terorizma i terorističkih aktivnosti. Čak i nakon ulaska u fazu stabilizacije, ovaj prostor je u novom valu etnonacionalizama i dalje plodno tlo za pojavu raznih kriza koje stvaraju uvjete za eskalaciju. Društva država Zapadnog Balkana su jako opterećena nasljeđem oružanih sukoba i dugogodišnjom tranzicijom“ (Ziroević Fatić i dr., 2012; 145, 146).

Iako su „države Zapadnog Balkana uz podršku EU i drugih stranih čimbenika uložile značajne napore u osiguravanju mira, tranzicijskih reformi i regionalne suradnje, regija je još uvijek rascijepana neriješenim problemima ratnih zločina, korupcijom, manjkavim pravosuđem, slabošću vladavine prava, nedostatkom suradnje, sumnjivim političkim i medijskim diskursima, otvorenim granicama i drugim problemima, nepovjerenjem, neprijateljstvima, govorom mržnje, raskolima i mržnjom među ljudima (uglavnom na nacionalnoj i vjerskoj osnovi“ (Devetak, S., 2022, 13).

U svrhu poticanja (geo)političke stabilnosti u ovom prostoru, Europska unija razradila je politiku kojom se podržava postupna integracija država Zapadnog Balkana u EU. Hrvatska je 1. srpnja 2013. postala prva od tih sedam država koja je pristupila Uniji. Proces stabilizacije i pridruživanja, započeo je još 1999. i strateški je okvir kojim se podupire postupno približavanje država zapadnog Balkana Europskoj uniji. Temelji se na bilateralnim ugovornim odnosi-

ma, financijskoj pomoći, političkom dijalogu, trgovinskim odnosima i regionalnoj suradnji“ (Europski parlament, n.d).

Jukić (2024) piše da „negativniji učinak na proces pridruživanja Zapadnog Balkana od malignog djelovanja eksternih aktera poput Rusije i Kine, većina autora ipak vidi u raskoraku jačanja stabilnosti i demokracije koji paradoksalno proizlazi iz same strategije EU-a i njene tendencije da u ime stabilnosti legitimizira i podupire zapadnobalkanske režime unatoč njihovom očitom odmakom od demokratskih normi i drugih „europskih vrijednosti“.

Turizam u državama Zapadnog Balkana i Turskoj

Analiza u ovom poglavlju temelji se na podacima koje objavljuje statistički ured EU, tj. Eurostat. Interesantno je vidjeti kako se kreću turistički pokazatelji (broj dolazaka, broj turističkih postelja u hotelima i sl.) s obzirom da se cijeli prostor percipira (geo)politički (naj)nesigurnijim dijelom Europe. Posebno se tu ističu političke nestabilnosti u Bosni i Hercegovini te neprestane tenzije između Srbije i Kosova od stjecanja njegove neovisnosti 2008. godine. Unatoč tome, navedene države ulažu u razvoj turizma i ostvaruju određeni turistički promet, pri čemu najbolje stoji Turska. U ovoj analizi uspoređuju se njihovi turistički rezultati. Pri tome očito je, da države u ovom dijelu Europe, nisu nikad bile jake turističke destinacije, a karakter odnosno oblici turizma u velikoj mjeri određuju njihove međusobne razlike (tj. postojanje mora i obale kao glavnog turističkog resursa). Ujedno, mišljenje stranih turista o njima relativno je loše, što je djelomično posljedica i nedavne političke usmjerenosti (prošlosti), kao što je to slučaj kod Albanije

Tab. 1. Broj turističkih postelja u hotelima i drugim objektima za smještaj, 2011. - 2021. (u tis.)

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2021.	2021.
BiH ⁽²⁾	24	21	24	26	27	31	33	34	35	28	33
Crna Gora ⁽³⁾	41	35	:	:	:	36	36	36	37	:	:
Sjeverna Makedonija	14	15	16	17	18	20	21	23	24	24	24
Albanija ⁽²⁾	19	16	11	14	15	:	:	69	78	82	85
Srbija	:	51	56	54	:	:	:	53	:	:	53
Turska	:	:	749	805	:	1240	1433	1477	1529	1588	1577
Kosovo ⁽²⁾	:	:	:	:	:	11	11	11	12	12	12
Ukupno	98	138	856	916	60	1433	1534	1703	1715	1734	1784

(:) Nije dostupno

⁽²⁾ Podaci dostavljeni na razini odgovornosti ispod nacionalnih statističkih tijela⁽³⁾ 2011: niska pouzdanost

Izvor: Eurostat, 2023.

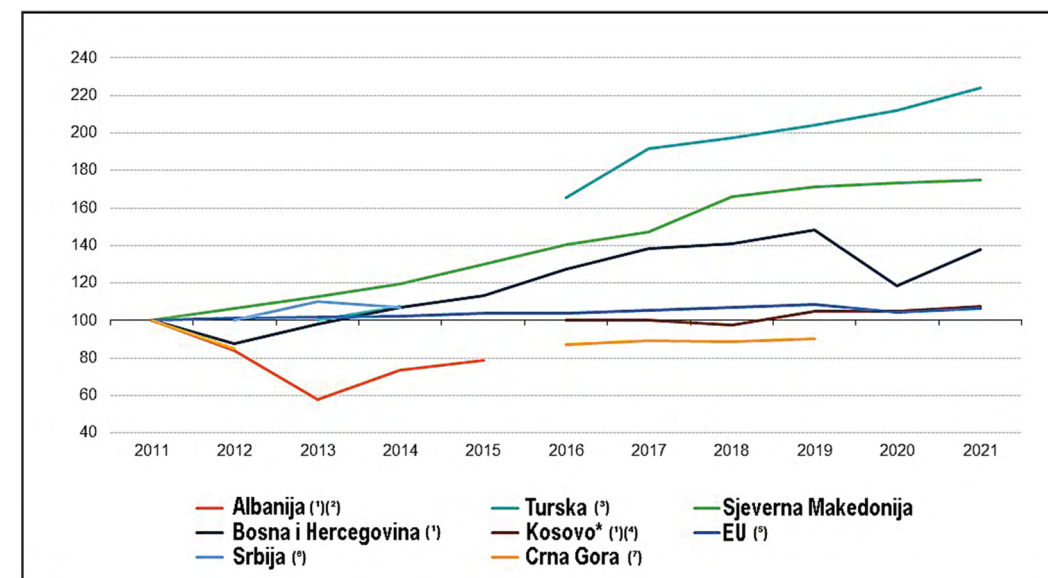
Do 2021., u usporedbi s 2011., broj postelja u odnosu na broj stanovnika povećao se na cijelom zapadnom Balkanu i Turskoj, uz Crnu Goru kao jedinu iznimku, sa smanjenjem od 9 % sa 65,7 postelja na 1000 stanovnika u 2011. na 59,5 u 2019. (kasniji podaci nisu dostupni).

Nasuprot tome, kapacitet postelja u Albaniji porastao je gotovo 5 puta ili 362 % sa 6,5 u 2011. na 30,2 u 2021. godini. Dakle, od gotovo najmanjeg kapaciteta postelja u odnosu na broj stanovnika u 2011., Albanija je imala drugi najveći kapacitet među promatranim zemljama (i relativno prema broju stanovnika i u apsolutnom broju) u 2021. godini.

Prema istom izvoru (Eurostat), broj postelja na Zapadnom Balkanu i u Turskoj pratio je prilično različite razvojne puteve tijekom desetljeća 2011. - 2021. Sjeverna Makedonija bila je jedina država koja je zabilježila porast broja postelja za svaku godinu ovog razdoblja. Sve ostale su doživjele godine u kojima je broj postelja opadao, osobito u prvim godinama ovog razdoblja. Broj ponuđenih postelja posebno se

smanjio u Albaniji, u usporedbi s prethodnom godinom u 2012. i 2013.; isto vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu 2012. i Kosovo 2018. (podaci dostupni samo od 2016. nadalje). Zapanjujuće je oštar pad broja ponuđenih postelja u Bosni i Hercegovini od 2019. do 2020. godine, za -29 bodova, što može odražavati prve učinke pandemije Covid-19 na smještajne kapacitete. I u Hrvatskoj je npr. u tom razdoblju zabilježeno smanjenje. Dio hotela nije se otvorio u pandemiji, kao što ni dio privatnika te godine nisu stavili na tržište svoje apartmane (osim onih koji su iznajmljivali „na crno“).

Za Kosovo su podaci Eurostata o broju raspoloživih postelja u objektima za smještaj turista dostupni od 2016. nadalje. To su najniži brojevi zabilježeni u promatranim državama u razdoblju od 2016. do 2021. Kao rezultat toga, relativno umjerene promjene u apsolutnom broju postelja odrazile su se na velike oscilacije u indeksu koji se temelji na 2016. za Kosovo (2016. = 100,0). Indeks je bio na istoj razini 2017., a zatim je pao na godišnjoj razini za oko 3 boda od 2017.

Sl. 3. Turističke postelje u hotelima i ostalim sličnim ustanovama, 2011-2021. (indeks 2011)

Albanske vrijednosti 2018.-2020. van skale: 411 - 2019., 432 - 2020., 447 - 2021.

(1) podaci koje je dostavilo nacionalno tijelo za statistiku

(2) 2016-2018: nije dostupno

(3) Indeks: 2013= 100. 2011., 2012. i 2015.: nije dostupno

(4) Indeks: 2016. = 100. 2011.-2015.: nije dostupno

(5) 2018. i 2020. procjena

(6) Indeks: 2012 = 100. 2011., 2015.-2017., 2019. i 2020.: nije dostupno

(7) 2013.-2015. i 2020.-2021.: nije dostupno. 2011.: niska pouzdanost

Izvor: Eurostat, 2023.

do 2018., prije nego što je sljedeće godine porastao za 8 bodova. Zatim se razina stabilizirala i ostala nepromijenjena 2020. godine, prije nego što je porasla za gotovo 3 boda 2021. godine.

Turizam je naročito na Kosovu podložan raznim vanjskim i unutarnjim političkim rizicima. Stoga je njegova stabilnost i razvoj krhak. Mogućnost terorističkih napada, pa čak i privremenog korištenja teritorija za sklonište ili kao tranzitne rute od strane pojedinaca, terorističkih organizacija ili njihovih resursa, negativno bi utjecalo na političku i gospodarsku stabilnost zemlje. Terorizam i nasilni ekstremizam i

dalje su među glavnim prijetnjama globalnoj, regionalnoj i domaćoj sigurnosti. Osim života i imovine građana, prijete i demokratskim vrijednostima i temeljima društva (Sigurnosna strategija Kosova, 2022.-2027.).

Slično drugim državama u regiji, razina i percepcija korupcije u zemlji negativno utječe na privlačenje stranih ulaganja i imidž u međunarodnoj areni. Također izravno utječe na gospodarski razvoj, djelotvorne i učinkovite javne i državne službe te značajno utječe na povjerenje u državne institucije (Sigurnosna strategija Kosova, 2022.-2027.).

Turistički dolasci ne rezidenata

Između 2020. i 2021. države Zapadnog Balkana i Turske zabilježile su nagli porast broja ne rezidentnih turista koji dolaze u hotele i druge objekte za smještaj. Sve države osim Srbije bilježe rast veći od 100%. Bosna i Hercegovina bilježi najveći porast - od 156 %, dok je Sjeverna Makedonija doživjela rast od gotovo 150 %. Porast je očito najveći u državama s najmanjom bazom koje očito bilježe sve veću popularnost na turističkom tržištu. Albanija i Turska, koje imaju daleko najveći turistički sektor među tim zemljama, doživjele su nešto manji porast dolazaka ne rezidenata - za 133 % odnosno 123 %. Iako nešto manji, trend rasta broja dolazaka od 113 % na Kosovu i 98 % u Srbiji dogodio se između 2020. i 2021. godinu. Za Crnu Goru nema novijih podataka.

Navedeni podaci dobar su znak i pokazatelj da je u ovom razdoblju geopolitička situacija na ovim prostorima bila dovoljno stabilna kako bi se omogućio daljnji razvoj turizma i daljnja ulaganja

u proširenje smještajnih kapaciteta. Naravno, najveći rast tih kapaciteta, kako je već navedeno, zabilježen je u Turskoj koja se kroz nekoliko desetljeća već profilirala kao turistička destinacija. Stoga je njoj izuzetno bitno da se prikaže kao politički stabilna država koja i može osigurati sigurnost kako domaćim, tako i stranim turistima.

Broj dolazaka ne rezidenata raste iz godine u godinu s 524 000 u 2011. na 795 000 u 2017. Albanija je pak zabilježila 656 000 dolazaka u 2021. (pad sa 736 000 u 2019. i porast sa 281 000 u 2020.), kao i Sjeverna Makedonija 284 000 (pad sa 725 000 u 2019. i porast od 115 000 u 2020.) te Kosovo 181 000 (porast u odnosu na oba razdoblja: 177 000 u 2019. i 85 000 u 2020.).

U svim državama dolazi do oštrog pada dolazaka ne rezidenata od 2019. do 2020., što je također izravan učinak Covid-19 pandemije - kroz ograničenja nametnuta na putovanja i smještaj turista i drugih putnika. Osobito oštri padovi mogu se vidjeti u Sjevernoj Makedoniji (-84 %) i Bosni i Hercegovini (-83 %). Također je došlo do

Tab. 2. Turistički dolasci ne rezidenata u hotele i druge objekte za smještaj, 2011. – 2021. (u tis.)

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2021.	2021.
BiH ⁽²⁾	386	424	510	511	540	731	870	994	1139	189	485
Crna Gora ⁽³⁾	524	537	:	:	595	669	795	:	:	:	:
Sjeverna Makedonija	301	324	373	392	456	489	601	674	725	1154	284
Albanija ⁽²⁾	:	:	:	:	:	:	:	691	736	261	656
Srbija	:	707	767	880	1013	1147	:	:	:	392	776
Turska	:	:	21155	23537	23120	14215	:	31125	38840	12773	26508
Kosovo ⁽²⁾	30	49	50	61	79	164	162	193	177	85	181
Ukupno	1251	2041	22855	25381	25803	17415	2428	33677	41617	13815	28890

(:) Nije dostupno

⁽²⁾ Podaci dostavljeni na razini odgovornosti ispod nacionalnih statističkih tijela

⁽³⁾ 2018.-2021. Procjena

(4) Provizorno

Izvor: Eurostat, 2023.

pada, iako ne tako oštrog, u dolascima u Turskoj (-67 %), Albaniji (-62 %) i na Kosovu (-52 %). Međutim, treba napomenuti da se broj dolazaka na

Kosovo smanjio već 2019. godine. Prema tome, vjerojatno su postojali dodatni čimbenici koji su doprinijeli oštrom padu na Kosovu.

Zaključak

Turizam je iznimno osjetljiv na geopolitičke rizike. Iz perspektive politike, međunarodni se turisti smatraju racionalnim potrošačima koji odlučuju o destinacijama koje će posjetiti vaganjem koristi (zadovoljstva koje proizlazi iz iskustva) u odnosu na troškove (rizici povezani s iskustvom). Povećanje geopolitičkih rizika povećava povezane rizike, a time i troškove. To uglavnom rezultira zamjenom odredišta, budući da turisti biraju ostati kod kuće ili posjetiti druga odredišta koja se smatraju sigurnijima. Odluke turista da izbjegavaju nesigurna odredišta dovode do značajnih ekonomskih gubitaka za turistički sektor i cjelokupno gospodarstvo zemlje koja nudi turizam (Lee i dr., 2021).

U osvrtu na (geo)političku situaciju na Zapadnom Balkanu, „neprevladana etnička i vjerska segmentiranost koja kontinuirano podgrijava političku nestabilnost u regiji, otežana izgradnja institucija pravne države, uz veliko gospodarsko urušavanje i zaostajanje za ostalim dijelovima Europe, ostaju trajni izazovi za stabilnost svih država Zapadnog Balkana, pa i Hrvatske, koja je od 2009. članica NATO-saveza, a od srpnja 2013. i punopravna članica Europske Unije te time 'izvučena' iz koncepta regije“ (Polović, 2013, 10). Takva situacija se konsekvntno odražava i na gospodarstva nacionalnih država, pa time i turističkog sektora. Što se tiče država Zapadnog Balkana i Turske, oštri padovi dolazaka u turističkom sektoru, od 2019. do 2020., ipak su izravna posljedica učinka pandemije Covid-19 kroz ograničenja nametnuta u putovanju i smještaju turista i ostalih putnika, a ne (geo)političkih nestabilnost na ovom prostoru. To se može jasno vidjeti u svim analiziranim državama u kojima je zabilježen veliki pad, jer je period prije, ali i nakon ovoga, imao dobre turističke pokazatelje.

Dakle, sve analizirane države, imale su više-manje isti tempo promjena u turizmu (pad/rast), tako da se između njih ne može izdvojiti manje ili više geopolitički nestabilna država na temelju koje bi se moglo zaključiti da je politička kriza uzrokovala pad turističkih dolazaka. Turska kao najveća država, naravno, ima u odnosu na ostale države puno veće smještajne kapacitete i broj zabilježenih dolazaka. Najveći metodološki nedostatak kod analize postoji za Kosovo, jer su za njega turistički podaci preko Eurostata dostupni tek od 2016. godine.

Literatura:

An N., Zhang J., Wang, M., 2020: The Everyday Chinese Framing of Africa: A Perspective of Tourism-geopolitical Encounter, *Geopolitics*, <https://doi.org/10.1080/14650045.2020.1807957>

An N., Dittmer J., 2023: The Geopolitics of Tourism in the Indo-Pacific, *Geopolitics*, Vol. 28, no. 4, 1405–1421. <https://doi.org/10.1080/14650045.2023.2200940>

Bianchi R. V., Stephenson M. L., Hannam K., 2020: The contradictory politics of the right to travel: mobilities, borders & tourism, *Mobilities*, DOI: 10.1080/17450101.2020.1723251. <https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1723251>

Devetak, S., 2022: Academic Network Supporting the EU Policy Towards the Western Balkans, *European Perspectives*, 13(1), IFEMES, Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije

Jurić, D., 2024: Hrvatska vanjska politika i proširenje EU-a na zemlje Zapadnog Balkana: sraz taktičkih i strateških vanjskopolitičkih ciljeva, *Političke analize*, vol 13, br, 49

Wei Hu, Yue Shan, Yun Deng, Ningning Fu, Jian Duan, Haining Jiang, Jianzhen Zhang, 2023: Geopolitical Risk Evolution and Obstacle Factors of Countries along the Belt and Road and Its Types Classification, *International journal of Environmental Research and Public Health*, <https://www.mdpi.com/1660-4601/20/2/1618>

Lee C-C., Olasehinde-Williams G, Saint Akadiri, S., 2021: Geopolitical risk and tourism: Evidence from dynamic heterogeneous panel models, *International Journal of Tourism Research*, Jan-Feb; 23(1), 26–38, doi: 10.1002/jtr.2389

Liu, A., Pratt, S., 2017: Tourism's vulnerability and resilience to terrorism, *Tourism Management* 60:404-417, DOI:10.1016/j.tourman.2017.01.001

Ryu, S.JR., n.d.: Political Instability And Its Effects On Tourism Political Instability And Its Effects On Tourism. School of Hospitality, *Tourism and Marketing*, Victoria University, Melbourne, Australia. www.besteducationnetwork.org

Polović, J., 2013: Utjecaj međunarodnih aktera na procese demokratizacije država Zapadnog Balkana s posebnim osvrtom na Hrvatsku, *Međunarodne studije*, 13 (1), 9-13

Williams, S., 2009: *From Camber Sands to Waikiki: the expanding horizons of international tourism*, u: *Tourism geography - A new synthesis*, Routledge

Zirojević Fatić M., Đukanović, D., Gajić, D., 2012: Politička nestabilnost na Zapadnom Balkanu i izazovi terorizma, *Terorizam kao globalna prijetnja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, pp. 145-155. ISBN 978-86-6019-032-3, Repository of Institute of Comparative Law, <http://ricl.iup.rs/1293/>

Izvori:

Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/> (svibanj, 2023)

Europol – Terrorism situation and Trend report 2024, https://www.reddit.com/r/europe/comments/1hg6m2t/europol_terrorism_situation_and_trend_report_2024/#lightbox (svibanj, 2023)

Europski parlament, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/168/zapadni-balkan>

Fleck A. 2023: Terrorism in Europe in 2022, Europol

Kosovo Security Strategy, 2022-2027, <https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/10/2-Strategija-e-Sigurise-e-Kosoves-ENG.pdf>

PRIMLJENO: 13. 1. 2025.

PRIHVACENO: 22. 1. 2025.

IZV. PROF. DR. SC. JELENA LONČAR

Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Trg Marka Marulića 19/II, 10 000 Zagreb, e-mail: jloncar@geog.pmf.hr